

wetenschapswinkel

The Adventure of Greening the University

Rol van het studentennetwerk Morgen bij kennisuitwisseling voor duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs

Ir Keete Voerman
Ir Astrid Hendriksen
met medewerking van
Milou van Drunen

April 2010

Rapport 265

The Adventure of Greening the University

Rol van het studentennetwerk Morgen bij kennisuitwisseling
voor duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs

Ir Keete Voerman
Ir Astrid Hendriksen
met medewerking van
Milou van Drunen

Colofon

TITEL

The Adventure of Greening the University
Rol van het studentennetwerk Morgen bij kennisuitwisseling voor duurzame ontwikkeling
binnen het hoger onderwijs

TREFWOORDEN

Duurzame ontwikkeling, interactief meetinstrument, netwerken, strategie vorming

OPDRACHTGEVER

Morgen

PROJECTUITVOERING EN PROJECTCOÖRDINATIE

Keete Voerman
Astrid Hendriksen
Milou van Drunen

FINANCIËLE ONDERSTEUNING

Wetenschapswinkel Wageningen UR

BEGELEIDINGSCOMMISSIE

Bert Schutte (DHO/Van Hall Larenstein)
Eric van der Kruk (Facilitair Bedrijf)
Gerard Straver (Wetenschapswinkel Wageningen)
Rosa Draaisma (Morgen)
Anna Harnmeijer (Morgen)

FOTOVERANTWOORDING

De foto's, kaartjes en figuren zijn vervaardigd door de auteurs of de meewerkende studenten,
tenzij anders aangegeven

LAY-OUT EN OMSLAGONTWERP

Hildebrand DTP, Wageningen

DRUK

Grafisch Service Centrum, Wageningen
(Dit rapport is gedrukt op FSC papier)

BRONVERMELDING

Verspreiding van het rapport en overname van gedeelten
eruit worden aangemoedigd, mits voorzien van deugdelijke
bronvermelding

ISBN

978-90-8585-196-7

WETENSCHAPSWINKEL WAGENINGEN UR
Rapportnummer 265, april 2010

Het keurmerk voor verantwoord
bosbeheer

SCS-COC-00652-IL

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

The Adventure of Greening the University

Rol van het studentennetwerk Morgen bij kennisuitwisseling voor duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs

Rapportnummer 265

K. Voerman en A. Hendriksen, Wageningen, april 2010

Morgen
Marshallaan 298
3527 TT Utrecht
(030) 22 31 505
www.studentenvoormorgen.nl
info@studentenvoormorgen.nl

Morgen is het landelijke studentennetwerk dat zich inzet voor een duurzame toekomst. In de visie van Morgen op duurzaam onderwijs wordt kennis op het gebied van duurzaamheid in beleidsvoering doorgevoerd en wordt onderwijs door middel van stages en onderzoek gekoppeld aan interne bedrijfsvoering om een 'sustainable culture' te creëren.

ENP
Postbus 8130
6700 EW Wageningen
The Netherlands
(0317) 48 44 52
Office.ENP@wur.nl

The Environmental Policy Group at Wageningen University is one of the leading international expertise centre's in the environmental social sciences. They combine a strong tradition in sociology and political sciences with other social and natural sciences in environmental education and research.

Wetenschapswinkel Wageningen UR
Postbus 9101
6700 HB Wageningen
(0317) 48 39 08
wetenschapswinkel@wur.nl
www.wetenschapswinkel.wur.nl

De Wetenschapswinkel is een schakel tussen maatschappij en onderzoek van Wageningen University and Research centre. Iedere organisatie, actiegroep, vereniging of belangengroep met een onderzoeksvraag of een probleem kan hier terecht.

KeeCo Communicatie en Onderzoek
Heerenstraat 32
6701 DL Wageningen
(0317) 79 50 48
www.keeco.nl

Keeco Communicatie en Onderzoek vormt graag een intermediair tussen theorie en praktijk en is daarom werkzaam rondom de periferie van kennisinstellingen. Beschikbaar instrumentarium is onder andere projectmanagement, interactieve methodieken en training.

IF Initiatives
Generaal Foulkesweg 5
6703 BH Wageningen
astrid.hendriksen@wur.nl

IF initiatives focuses on the extensive field of research methodology by offering training and educational courses, by participating in mixed methods research and consultancy projects and by facilitating commitment sessions.

Voorwoord

Duurzaamheid ligt tegenwoordig op ieders lippen, maar de vertaalslag naar een duurzame bedrijfsvoering blijkt vaak moeilijk te maken. Ook binnen hoger onderwijsinstellingen in Nederland is de urgentie om te verduurzamen doorgedrongen. Om nieuwe oplossingen voor duurzaam opereren binnen deze organisaties te realiseren, is het combineren van inhoudelijke theorieontwikkeling met kennisoverdracht en de uitwisseling van praktijkervaringen noodzakelijk.

Bij duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs is interne samenwerking tussen alle betrokken stakeholder-groepen -zoals studenten, docenten, onderzoekers, facilitaire medewerkers en beleidsmakers- van cruciaal belang. Universiteiten en hogescholen vormen een omgeving waar de uitwisseling van perspectieven tussen de verschillende groepen garant staat voor een frisse kijk en voor creativiteit om tot innovaties te komen.

Hoger onderwijsinstellingen zijn organisaties waarvan ik een grote spin-off richting duurzame ontwikkeling verwacht, omdat deze kennisinstellingen nieuwe generaties opleiden en nieuwe kennis ontwikkelen. Innovatieve oplossingen die hier uit voortvloeien kunnen navolging en toepassing vinden in het duurzaam maken van onze samenleving.

Het hier gepresenteerde onderzoeksproject geeft antwoord op de vraag welke strategieën studentennetwerken kunnen hanteren om duurzame ontwikkeling binnen hogescholen en universiteiten te stimuleren. Studenten hebben als grootste groep binnen de universiteiten en hogescholen vaak een verfrissende blik op de mogelijkheden, waar zij vol enthousiasme aan willen bijdragen. Zij zijn en blijven de professionals van de aankomende tijd!

Ik wil graag van en met hen leren voor een duurzame toekomst!

Herman Wijffels,
hoogleraar Duurzaamheid en Maatschappelijke Verandering
aan de Universiteit Utrecht

Voorwoord van de auteurs

De opdrachtgever van dit wetenschapswinkelproject is Morgen, het studentennetwerk dat zich inzet voor een duurzame toekomst. Een kenmerk van een netwerk is dat het flexibel kan reageren op de omgeving; op veranderingen, op nieuwe kennis en op de actualiteit. De bindende kracht van het netwerk van Morgen is het werken aan verduurzaming binnen het hoger onderwijs. De focus ligt in dit onderzoeksproject op de rol die het studentennetwerk Morgen kan spelen bij kennisuitwisseling rondom verduurzaming van het hoger onderwijs. Het antwoord op deze vraag is aan verandering onderhevig en niet los te koppelen van de huidige ontwikkelingen binnen het hoger onderwijs op het gebied van duurzame ontwikkeling.

Een voor ons onderzoek belangrijk voorbeeld van een huidige duurzame ontwikkelingstrend is Wageningen University. Parallel aan de uitvoering van ons onderzoeksproject startte Wageningen University een grootschalig traject om binnen het hoger onderwijs voorloper te worden op het gebied van duurzame ontwikkeling. Hiervoor zijn werkgroepen opgericht waarin studenten, facilitair medewerkers, onderzoekers en docenten hebben samengewerkt om Wageningen University (nog) duurzamer te maken. We hebben dit traject met grote interesse gevolgd en daar veel van geleerd.

Tijdens dit project zijn we samen met de opdrachtgever een inspirerend leerproces doorgegaan; we kregen nieuwe input tijdens het door Morgen georganiseerde symposium 'Greening the Ivory Tower', en nieuwe inzichten door de mogelijkheid om te opereren binnen het netwerk van de universiteit. Ook het indrukwekkende optreden van Christopher Baan, oud-voorzitter van Morgen, tijdens de Greenovator tour waarin (ex) Minister Cramer op zoek ging naar duurzame universitaire initiatieven, heeft laten zien hoe een studenten netwerk kan bijdragen aan het vraagstuk van verduurzaming binnen het hoger onderwijs. Dit optreden resulteerde in het tekenen van een intentieverklaring door het College van Bestuur van Wageningen University en (ex) Minister Cramer (zie bijlage 1). Hiermee wordt het belang van een 'sustainable culture' binnen het hoger onderwijs aangegeven en krijgt Morgen een kans zich te profileren als speler in het veld van duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs.

Wij wensen hen daarmee veel succes!

Astrid Hendriksen en Keete Voerman

Inhoud

Voorwoord.....	5
Voorwoord van de auteurs	6
Samenvatting.....	8
1 Projectdefinitie	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Werkwijze	9
1.3 Resultaat	10
2 Probleemanalyse.....	11
2.1 Probleemschets duurzame ontwikkeling	11
2.2 Doelstellingen en onderzoeksvragen	11
2.3 Plan van aanpak	12
3 Stakeholderanalyse	13
3.1 Stakeholder identificatie	13
3.1.1. Onderzoekers	13
3.1.2. Docenten.....	13
3.1.3 Studenten.....	14
3.1.4 Facilitaire medewerkers	15
3.2 Stakeholderanalyse.....	16
4 Ontwikkeling van het meetinstrument	17
4.1 Sustainable Development Framework	17
4.2 Ambitieniveaus	17
4.3 Sustainable Development Criteria.....	18
4.4 Stappenplan Sustainable Development Framework	21
4.5 Het 'Sustainable Development Framework' en het hoger onderwijs	22
5 Strategieën en mogelijke rollen voor 'Morgen'	23
5.1 Strategie: stimuleren gebruik Sustainable Development Framework.....	23
5.2 Strategie: horizontale en verticale netwerken uitbouwen	23
5.3 Strategie: kennisuitwisseling bevorderen	23
5.4 Strategie: voorbeeldactiviteiten organiseren.....	24
5.5 Strategie: aanjagen, faciliteren	24
Dankwoord	25
Literatuur en andere bronnen	26
Bijlagen	
1 Intentieverklaring Aalt Dijkhuizen en Jacqueline Cramer.....	27
2 Enquête onder HBO studenten van HAN en Fontys Hogeschool	28

Samenvatting

De Wetenschapswinkel heeft in opdracht van het studentennetwerk Morgen een onderzoeksproject uitgevoerd naar duurzame ontwikkeling binnen universiteiten en hogescholen.

Het doel van het project 'The Adventure of Greening the University' is om 'Morgen' te adviseren hoe het proces van kennisuitwisseling rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs te versnellen.

Hierbij komen de volgende onderzoeksvragen naar voren: Wat zijn de kansen en knelpunten om intern kennis uit te wisselen tussen de verschillende stakeholders rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs? Wat is een effectief framework om kennis & best practices op het gebied van duurzame ontwikkeling uit te wisselen tussen de verschillende hoger onderwijsinstellingen? Welke strategieën kan 'Morgen' inzetten om het proces rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs te verbeteren?

De belangrijkste stakeholders binnen het hoger onderwijs zijn docenten, studenten, facilitaire medewerkers en onderzoekers. Uit een survey gehouden onder HBO studenten kan geconcludeerd worden dat studenten geïnteresseerd zijn in het thema duurzame ontwikkeling en dat duurzame ontwikkeling een positief imago heeft. Echter studenten spelen nauwelijks een rol als het gaat om het initiëren van duurzame ontwikkeling. Binnen de hogeschool wordt weinig zichtbaar gecommuniceerd over de integratie van duurzame ontwikkeling in het onderwijs. 68% van de studenten weet niet of hun hogeschool een website heeft die duurzame ontwikkeling promoot.

Docenten en onderzoekers denken dat het imago van duurzame ontwikkeling onder studenten negatief is. Zij vinden dat een reden om het etiket duurzaamheid niet te gebruiken. Docenten signaleren vanuit bedrijven een groeiende interesse voor duurzame ontwikkeling, met name gesitueerd rondom persoonlijke interesses.

Binnen de facilitaire dienst wordt duurzame ontwikkeling gezien als een manier om interne processen te optimaliseren. Vele succesvolle initiatieven zijn inmiddels in gang gezet. Structureel en geformaliseerd overleg tussen de verschillende afdelingen over duurzame ontwikkelingen ontbreekt evenals een transparante kostenbaten analyse.

Tijdens dit project is een Sustainable Development Framework ontwikkeld. Met dit interactieve meetinstrument stellen hoger onderwijsinstellingen zelf hun ambitieniveau vast. Het idee van dit Sustainable Development Framework is dat onderlinge kennisuitwisseling kan plaatsvinden. Hierbij staat de link tussen duurzaam innoveren en de lerende organisatie centraal.

Het studentennetwerk Morgen kan een rol spelen bij het faciliteren en aanjagen van het gebruik van het Sustainable Development Framework. Daarnaast kan 'Morgen' een rol spelen bij het uitwisselen van kennis in de vorm van best practices en tussen huidige en gewenste ambitieniveaus binnen het hoger onderwijs. Een voorwaarde hiervoor is het vormen en onderhouden van verticale netwerken. Deze netwerken zijn essentieel als het gaat om het onderling uitwisselen van kennis, initiatieven en activiteiten.

1 Project definitie

1.1 Aanleiding

Morgen is een studentennetwerk dat zich inzet voor een duurzame toekomst. Eén van de doelen van Morgen is verduurzaming van het hoger onderwijs. Recente voorbeelden zijn het organiseren van debatten om trends en vernieuwingen op het gebied van duurzame ontwikkeling uit te wisselen of het (mede)organiseren van evenementen voor medewerkers en studenten binnen het hoger onderwijs. Dit betekent dat Morgen zich wil gaan richten op het uitwisselen van kennis, het stimuleren van samenwerkingsverbanden en integratie van duurzame ontwikkeling in dit hoger onderwijs. Morgen stelt dat duurzame ontwikkeling binnen organisaties vraagt om continue alertheid als het gaat om technologische innovaties, toegankelijkheid en mogelijkheden om samen te werken binnen. Hiervoor is het nodig dat er een leeromgeving ontstaat die kennisproductiviteit en kennisuitwisseling stimuleert en in staat is duurzame oplossingen te genereren.

Binnen zo'n leeromgeving is Morgen een bron van praktisch toepasbare kennis over en voor studenten. Om die rol goed te kunnen vervullen heeft Morgen behoefte aan informatie vanuit de andere groepen actoren binnen het hoger onderwijs. Als eerste stap om vorm te geven aan kennisuitwisseling binnen het hoger onderwijs streeft Morgen naar het ontwikkelen van een interactief meetinstrument dat overzicht en transparantie biedt op het terrein van duurzame bedrijfsvoering als onderdeel van het duurzame ontwikkelingsproces. Met dit interactieve meetinstrument, het Sustainable Development Framework, stellen onderwijsinstellingen zelf hun ambitieniveau op het gebied van duurzaam inkopen vast. Vervolgens kunnen deze onderwijsinstellingen onderling hun ambitieniveaus vergelijken en door middel van het uitwisselen van kennis van elkaar leren. Hierbij staat de link tussen duurzaam innoveren en de lerende organisatie centraal. Naast het ontwikkelen van een Sustainable Development Framework wordt in dit project onderzocht welke mogelijke rollen Morgen in dit verduurzamingproces kan spelen.

1.2 Werkwijze

Besloten is een pilot studie uit te voeren bij Wageningen University, Van Hall Larenstein, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en de Fontys Hogeschool met als doel de huidige situatie rondom mogelijke verduurzaming van de bedrijfsvoering in het hoger onderwijs in kaart te brengen. Hiervoor is onder andere een stakeholderanalyse uitgevoerd. Daarnaast is een documenten analyse gedaan om criteria voor het ontwikkelen van een Sustainable Development Framework op te kunnen stellen. Experts op het gebied van duurzame bedrijfsvoering zijn geïnterviewd en er is door Milon van Drunen een survey uitgevoerd naar de mate van betrokkenheid van studenten bij duurzame ontwikkeling in het hoger onderwijs.

Gaandeweg het onderzoeksproject is de focus verschoven van het opstellen van een Sustainable Reporting Framework, waarin het hoger onderwijs beoordeeld zou worden, naar het vorm geven aan een Sustainable Development Framework. Dit instrument is meer gericht op het intern bepalen van ambitieniveaus en extern uitwisselen van kennis op het gebied van duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs. Deze verschuiving heeft consequenties voor de onderzoeksvragen. Een belangrijke reden om de onderzoeksvragen tijdens het onderzoeksproject aan te scherpen is dat de stakeholderanalyse, uitgevoerd om een eerste verkenning van het veld in beeld te brengen, onmiddellijk aan het licht bracht hoeveel weerstand dit te ontwikkelen meetinstrument met zich mee zou gaan brengen. Tegelijkertijd groeide het besef dat het Sustainable Reporting Framework 'Morgen' met nieuwe problemen zou confronteren over hoe het hoger onderwijs te overtuigen om het meetinstrument te gaan gebruiken en niet minder belangrijk, juist met 'Morgen' kennis uit te wisselen over verduurzaming van het hoger onderwijs. Lobby strategieën voldoen niet als het hoger onderwijs het meetinstrument niet erkent als het kunnen voorzien in een behoefte en ervaart als ongevraagd en onnodig advies. Dit enerverende en leerzame proces heeft ertoe geleid dat in een aantal overleggen met verschillende experts de focus verschoven is van een meetinstrument dat een statische momentopname weergeeft naar een instrument dat een ontwikkeling aangeeft en mogelijkheden biedt om binnen het hoger onderwijs van elkaar te leren.

1.3 Resultaat

Dit rapport geeft met behulp van een stakeholderanalyse aan welke rollen de betrokken stakeholder groepen kunnen spelen op het gebied van duurzame ontwikkeling. Daarnaast wordt een Sustainable Development Framework geleverd en een advies gegeven over mogelijke strategieën die 'Morgen' kan vervullen rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs.

2 Probleemanalyse

2.1 Probleemschets duurzame ontwikkeling

Op Nederlandse hoger onderwijsinstellingen is een aantal stappen gezet op het gebied van duurzame ontwikkeling, waaronder het Convenant Duurzaam Inkopen en het meerjarenbeleid energie efficiency (MJA-3). Deze zijn in november 2008 ondertekend door het Ministerie van VROM, de VSNU en de HBO-raad. Alle Nederlandse universiteiten hebben het Copernicus Handvest getekend. Hierin wordt gesteld dat universiteiten een maatschappelijke plicht hebben om aan duurzame ontwikkeling te werken. Dit betekent dat duurzame ontwikkeling onderdeel is van alle opleidingen die verzorgd worden én dat aandacht moet worden besteed aan duurzaam inkoopgedrag. Met subsidie van het Ministerie van VROM wordt door Agentschap NL (voorheen Senter Novem) het programma Duurzaam Inkopen uitgevoerd.

Duurzaam inkopen is het rekening houden met milieu- en sociale aspecten in alle fasen van het inkoopproces. Daarnaast zijn er vanuit studenten ook steeds meer initiatieven ontwikkeld die zijn gericht op het verduurzamen van het universiteitsbeleid, zoals de CO₂-neutrale computerzaal aan de UVA, of de lobby voor duurzaam bankieren aan de Radboud Universiteit. Er is duidelijk sprake van een groeiend momentum voor duurzame verandering binnen het Nederlandse hoger onderwijs.

Binnen de netwerken waarin 'Morgen' actief is worden echter twee gerelateerde problemen geconstateerd:

- Het is onduidelijk wat de kansen en knelpunten zijn voor samenwerking tussen de verschillende stakeholders binnen het hoger onderwijs op het gebied van duurzame ontwikkeling. Aangetoond is dat concrete duurzame projecten die voortkomen uit de 'campus community' zelden ook worden uitgevoerd op de eigen campus. Omdat voor het uitvoeren een samenwerking nodig is tussen verschillende stakeholders die normaal niet samenwerken, zoals management, bedrijfsvoering, docenten, onderzoekers en studenten, is een toepassing op de eigen campus vaak niet voor de hand liggend. Terwijl dit soort best practices juist kansen bieden om duurzame innovaties te communiceren en duurzame ontwikkeling te versnellen. Het bijeen brengen van deze stakeholders en het creëren van synergie door de vaak zeer verschillende input kan een waardevolle bijdrage leveren aan een duurzame campus. Een instrument om kennis & best practices op het gebied van duurzame ontwikkeling uit te wisselen tussen de verschillende hoger onderwijsinstellingen ontbreekt.
- Er is veel vraag naar best practices die een leidraad voor duurzame innovaties kunnen zijn, echter de uitwisseling en landelijke profilering hiervan is nog onvoldoende. Het blijkt dat zowel studenten als medewerkers vaak niet goed op de hoogte zijn van duurzame initiatieven op andere onderwijsinstellingen, die als bewezen concept aansluiting kunnen vinden bij het beleid van de eigen organisatie.

2.2 Doelstellingen & onderzoeksvragen

Het doel van het project 'The Adventure of Greening the University' is om 'Morgen' te adviseren hoe het proces van interne en externe kennisuitwisseling van best practices rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs te versnellen.

Om dit doel te bereiken staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

1. Wat zijn de kansen en knelpunten om intern kennis uit te wisselen tussen de verschillende stakeholders rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs?
2. Wat is een effectief framework om kennis & best practices op het gebied van duurzame ontwikkeling uit te wisselen tussen de verschillende hoger onderwijsinstellingen?
3. Welke strategieën kan 'Morgen' inzetten om het proces rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs te versnellen?

2.3 Plan van aanpak

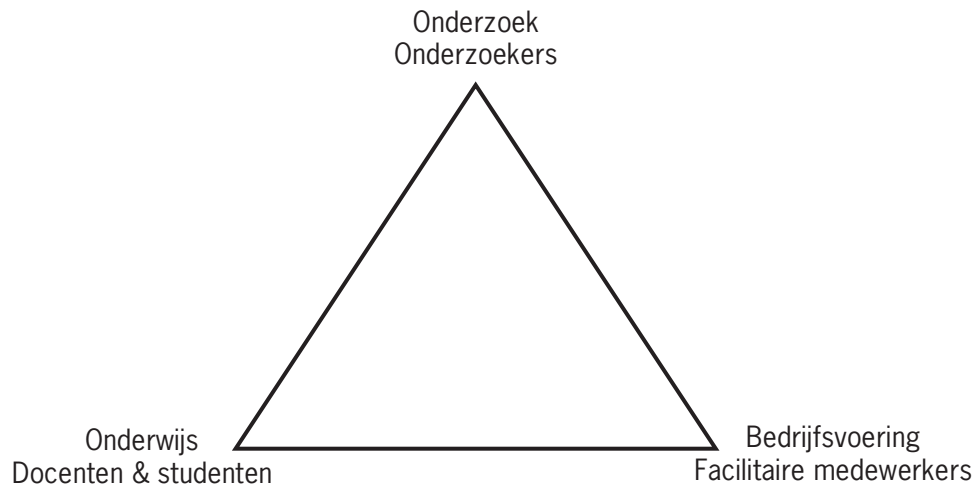
Om het proces van kennisuitwisseling rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs te versnellen worden opinies en ervaringen op het gebied van duurzame ontwikkeling van alle betrokken stakeholder groepen: studenten, docenten, onderzoekers, facilitair medewerkers en het management, in kaart gebracht. Vervolgens worden de kansen en knelpunten geanalyseerd. Hoofdstuk 3 geeft de stakeholderanalyse weer. De stakeholderanalyse richt zich met name op interne kennisuitwisseling tussen de verschillende stakeholders binnen een hoger onderwijsinstelling. Hoofdstuk 4 beschrijft het ontstaan van het Sustainable Development Framework waarmee externe kennisuitwisseling tussen de verschillende onderwijsinstellingen op systematische en gestandaardiseerde wijze kan plaatsvinden. In hoofdstuk 5 staan strategieën centraal die 'Morgen' kan inzetten om het proces rondom duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs te versnellen.

3 Stakeholderanalyse

3.1 Stakeholderidentificatie

Centraal in de stakeholderanalyse staat de interne kennisuitwisseling tussen de verschillende stakeholders rondom duurzame ontwikkeling binnen hun onderwijsinstelling. Er is een pilot studie uitgevoerd op 3 hogescholen en 1 universiteit. Onderstaand figuur geeft de stakeholder groepen weer die binnen het hoger onderwijs een centrale rol kunnen spelen rondom duurzame ontwikkeling:

3.1.1 Onderzoekers

Binnen dit project zijn onderzoekers zelf niet aan het woord geweest. De overige stakeholder groepen vinden het belangrijk dat er kennisuitwisseling plaats vindt met onderzoekers over mogelijkheden om het hoger onderwijs te verduurzamen. Het inzetten van de expertise van de onderzoekers levert toegevoegde waarde op. Samenwerking tussen de verschillende stakeholder groepen waarbij onderzoekers hun inhoudelijke expertise kunnen inzetten en op deze wijze participeren bij duurzame innovaties binnen de organisatie is tot nu toe onvoldoende geformaliseerd. Hierdoor hangt het van individuele initiatieven af op welke manier er wordt gewerkt aan duurzame ontwikkeling.

3.1.2 Docenten

Uit de expert interviews met docenten komt nadrukkelijk naar voren dat het belangrijk is dat duurzame ontwikkeling in alle niveaus van het onderwijs is geïntegreerd. Studenten komen terecht op verantwoordelijke posities in de samenleving. Dat betekent dat onderwijs van cruciaal belang is voor duurzame ontwikkeling, in alle disciplines. Bij docenten heerst het beeld dat duurzame ontwikkeling voor verschillende studenten groepen een saai imago heeft. De minor duurzame ontwikkeling die opgenomen is in het onderwijsprogramma van een hogeschool is twee keer niet doorgegaan omdat er te weinig studenten aanmeldingen waren. Docenten proberen dit imago te veranderen door gastdocenten uit te nodigen of evenementen te organiseren gericht op bijvoorbeeld maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Docenten signaleren dat een toenemend aantal bedrijven duurzame ontwikkeling serieus neemt, maar dat de mate waarin dat gebeurt afhangt van het toeval of er leidinggevenden werken die oog hebben voor duurzame ontwikkeling. Alhoewel docenten doordrongen zijn van het belang van duurzame ontwikkeling en er zorg voor dragen dat duurzame ontwikkeling is geïntegreerd in het curriculum stelt het hoger onderwijs tegelijkertijd dat duurzame ontwikkeling niet wordt gebruikt als wervingsaspect.

De docenten die geïnterviewd zijn binnen de techniek opleidingen stellen dat projecten waarbij duurzame ontwikkeling centraal staat op grote belangstelling kunnen rekenen van de studen-

ten. Deze projecten zijn niet alleen technisch interessant, maar worden veelal ook gebruikt als demonstratieproject om de maatschappelijke en/of politieke opinie te beïnvloeden, consumentengedrag te beïnvloeden of om mee te werken aan wereldwijde ontwikkeling. Docenten spelen een belangrijke rol als het gaat om kennisopbouw en kennisoverdracht. Zij spelen een voorbeeldrol en illustreren wat er gebeurt binnen hun vakgebied, de professionele kant van duurzame ontwikkeling, het faciliteren, ondersteunen en organiseren. Docenten zijn van mening dat wanneer studenten geleerd wordt hoe zij efficiënt en effectief duurzame initiatieven kunnen nemen dit veel effectiever is dan consumenten op latere leeftijd proberen te beïnvloeden.

Duurzaamheid zit vooral verweven in vakken en docenten vinden dat niet overal het etiket duurzaamheid opgeplakt moet worden. Als voorbeeld wordt de minor Intelligent Power genoemd die in het kader staat van duurzame energie, bewust is in de naam gefocused op Intelligent. In de voorbeelden staat duurzame energie centraal. Zonder expliciet de term duurzaamheid steeds te noemen komen duurzaamheidsprincipes aan bod in het onderwijs. Duurzame ontwikkeling wordt niet dik aangezet, wel wordt het voortdurend aangeboden in een geïntegreerde vorm zonder het kopje duurzaamheid erboven.

3.1.3 Studenten

171 studenten van de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen en van de Fontys Hogeschool Eindhoven hebben meegewerkt aan een survey om de betrokkenheid van studenten bij verduurzaming binnen het hoger onderwijs te meten met als doel het ontwikkelen van strategieën om de betrokkenheid van studenten te behouden en/of uit te breiden. Tweederde van de ondervraagde studenten is man en een derde vrouw. De leeftijden variëren van 17 tot 27 jaar, 85% van de ondervraagde studenten is tussen de 18 en 23 jaar.

Tabel 1: achtergrondinformatie geënquêteerde studenten (N=171)

Opleiding	% respondenten
Economie (Fontys)	40.9%
Techniek (HAN)	59.1%
Totaal	100 %

De enquête bestaat uit 30 stellingen over duurzaamheid gekoppeld aan de thema's: imago, initiatieven, communicatie en de relatie duurzame ontwikkeling en de hogeschool (zie bijlage 2). Deze thema's komen voort uit de literatuur en uit expert interviews. Achtereenvolgens worden de resultaten per thema weergegeven.

Imago

88% van de studenten is het oneens met de stelling dat milieubewust leven voor 18 jaar en ouder is. Studenten reageren verdeeld als het erom gaat of onderwerpen over duurzaamheid hip en trendy zijn: 40% vult eens in en 40% vult oneens in. Ongeveer 15% van de studenten vindt werken voor een duurzame organisatie stoffig, saai en inhoudelijk niet interessant. 28% vult bij deze stellingen geen idee in. 11% denkt dat werkzaamheden op het gebied van duurzame ontwikkeling alleen gericht zijn op het milieu; 39% denkt dat het hierbij om complexe werkzaamheden gaat. Hierbij geeft eenderde van de studenten aan geen idee te hebben. Samenvattend lijkt het erop dat de meerderheid van de studenten duurzame ontwikkeling een neutraal tot positief imago toekent. Opvallend bij de beantwoording van deze stellingen zijn de hoge percentages in de antwoordcategorie 'geen idee'.

Participatie

46% van de studenten heeft geen idee of er op school de mogelijkheid bestaat om initiatieven over duurzame ontwikkeling met anderen te delen. 55% heeft geen idee of er een studentenvereniging gericht op duurzame ontwikkeling is, en 4% zou zich graag aansluiten bij zo'n studentenvereniging. 40% helpt liever mee aan duurzame projecten dan zelf het initiatief te nemen. 78% heeft geen behoefte om beslissingen te nemen op het gebied van duurzame ontwikkeling op de hogeschool. 35% levert graag een bijdrage om de hogeschool duurzamer te maken, 81% wil geen financiële bijdrage leveren voor duurzame ontwikkeling op de hogeschool. Samenvattend lijkt het erop

dat studenten onvoldoende initiatieven nemen en zich passief opstellen als het gaat om kennis verzamelen of kennisuitwisseling over duurzame ontwikkeling binnen hun hogeschool.

Communicatie

68% van de studenten weet niet of hun hogeschool een website heeft die duurzame ontwikkeling promoot. 57% weet niet of duurzame ontwikkeling in het curriculum is geïntegreerd. 59% van de studenten stelt dat vanuit de hogeschool kenbaar wordt gemaakt hoe belangrijk duurzame ontwikkeling is voor de toekomst. 84% vindt dat er beter gecommuniceerd kan worden tussen docenten en studenten. Samenvattend lijkt het erop dat er binnen de hogeschool weinig zichtbaar wordt gecommuniceerd over de integratie van duurzame ontwikkeling in het onderwijs.

Relatie duurzame ontwikkeling & de hogeschool

51% van de studenten stelt dat de hogeschool grote invloed heeft op hun kijk op duurzame ontwikkeling. Eenderde van de studenten zegt dat zijn beeld over duurzame ontwikkeling is gevormd op school, tweederde is het daarmee oneens. 59% van de studenten heeft geen idee of er een duurzaamheidsbeleid aanwezig is op school. De relatie duurzame ontwikkeling & de hogeschool is complex. De helft van de studenten zegt beïnvloed te zijn door de hogeschool en meer dan de helft van de studenten weet niet of er een duurzaamheidsbeleid aanwezig is. Het lijkt erop dat duurzaamheid een item is waarover gesproken wordt, tegelijkertijd betrekken studenten het niet op henzelf binnen de hogeschool.

Bron: PSF, Wageningen

3.1.4 Facilitaire medewerkers

De expert interviews met facilitaire medewerkers die zich bezig houden met inkoop laten een positief beeld zien als het gaat om duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs. De belangrijkste inkopers hebben duurzame ontwikkeling hoog op hun agenda staan en werken aan mogelijkheden om het inkoopproces te verbeteren. Zij stellen dat duurzame ontwikkeling een nadrukkelijke rol in het inkoopproces speelt en dat deze rol de afgelopen tien jaar steeds groter is geworden. Eén van de successen is het dubbelzijdig printen en het aanschaffen van Multi Funcional Printers (MFP's). Door het standaard afstellen van printers op dubbelzijdig printen sijpelt als het ware duurzame ontwikkeling de hele organisatie door. Dit is doorgevoerd door samenwerking tussen verschillende afdelingen van de facilitaire dienst. Tegelijkertijd stellen facilitaire medewerkers ook dat er onvoldoende overkoepelende visie op duurzame ontwikkeling is.

In welke mate duurzame ontwikkeling een rol speelt binnen de facilitaire diensten hangt volgens de geïnterviewden grotendeels af van de persoonlijke keuzes van medewerkers. Dit geldt met name bij hogescholen. Die staan over het algemeen positief tegenover duurzame ontwikkeling maar signaleren dat er vaak investering noodzakelijk zijn waarbij het lang kan duren voordat deze investeringen terug verdiend zijn. Ook zijn de financiën verdeeld over verschillende posten. Een voorbeeld is het aanschaffen van flat screens. Deze verbruiken minder stroom. Een aanzienlijke kostenpost terwijl de 'winst' terug te vinden is op de energierekening. Een transparante link tussen kosten en opbrengsten gekoppeld aan een overkoepelende visie op duurzame ontwikkeling ontbreekt. Doordat structureel en geformaliseerd overleg tussen de verschillende afdelingen

van het facilitair bedrijf ontbreekt vindt elke afdeling zijn eigen wiel uit en is er weinig inzicht in achtergronden van keuzeprocessen, ook op het gebied van duurzame ontwikkeling.

Samenwerking tussen stakeholders bijvoorbeeld op het gebied van logistiek en mobiliteit hangt af van persoonlijke initiatieven en relaties. Hierdoor vloeit kennis en expertise die de interne bedrijfsvoering in de praktijk ervaart niet terug naar onderzoekers, docenten en studenten binnen het hoger onderwijs. Dit belemmert het ontstaan van een interactieve 'sustainable culture' waarbij verschillende stakeholders leren van elkaar.

3.2 Stakeholderanalyse

Uit verschillende expert interviews blijkt dat het hoger onderwijs bezig is met het opstellen van overkoepelende visies op duurzame ontwikkeling. Hierdoor hangt het op dit moment nog van persoonlijke initiatieven af in welke mate duurzame ontwikkeling een rol speelt binnen het onderwijs. Duurzame ontwikkeling wordt niet als wervingsaspect gebruikt binnen het onderwijs, het is impliciet in het curriculum verweven. Docenten en studenten hebben een verschillend beeld van elkaar als het gaat om duurzame ontwikkeling. Studenten spelen nauwelijks een rol als het gaat om het initiëren van duurzame ontwikkeling. Binnen de facilitaire dienst wordt duurzame ontwikkeling gezien als een manier om de werkprocessen te verbeteren. Vele succesvolle initiatieven zijn inmiddels in gang gezet. Structureel en geformaliseerd overleg tussen de verschillende afdelingen over duurzame ontwikkelingen ontbreekt evenals een transparante kostenbaten analyse.

4 Ontwikkeling van het meetinstrument

4.1 Sustainable Development Framework

In het kader van het Academic Consultancy Training onderwijselement van Wageningen University is door een team van studenten gedurende twee maanden een project uitgevoerd met de focus op de kansen en belemmeringen voor een Sustainable Development Framework. Dit framework moest toepasbaar zijn binnen het hoger onderwijs en inzicht geven in de mate van duurzame ontwikkeling binnen een hoger onderwijsinstelling. Het belangrijkste resultaat van dit onderzoek was dat er op dit moment geen Sustainable Development Framework bestaat dat toepasbaar is op de Nederlandse situatie in het hoger onderwijs: *“These frameworks are based on measurable indicators. However, at present there lacks a specific framework for measuring and hence reporting on sustainability levels of Dutch universities”* (ACT, 2009).

Inmiddels heeft Agentschap NL, voorheen Senter Novem, duurzaamheidscriteria opgesteld voor verschillende inkooppakketten. Deze criteria stimuleren met name overheden om milieu- en sociale aspecten mee te nemen bij de inkoop van producten en diensten. Het Ministerie van VROM meet de voortgang van de doelstellingen met behulp van de Monitor Duurzame Ontwikkeling en rapporteert hierover aan de Tweede Kamer. De overheden krijgen op deze wijze inzicht in hun prestaties op het gebied van duurzaam inkopen. De resultaten worden gepubliceerd en zijn voor alle betrokkenen toegankelijk. Een aantal van de door Agentschap NL ontwikkelde criteria is direct toepasbaar in het hoger onderwijs. Echter door de specifieke stakeholder groepen binnen het hoger onderwijs zou een specifiek framework ontwikkeld moeten worden. Een ‘stimulerend’ framework waarbij hoger onderwijsinstellingen net als Ministeries inzicht krijgen in hun prestaties op het gebied van duurzame ontwikkeling en tegelijkertijd een framework waarin deze onderwijsinstellingen elkaar kunnen stimuleren op het gebied van duurzame ontwikkeling. Hiertoe is het noodzakelijk om een leeromgeving te creëren waarbij de verschillende stakeholder groepen hun kennis en expertise inzetten en uitwisselen. Dit heeft tot de ontwikkeling van een Sustainable Development Framework voor het hoger onderwijs geleid.

Dit Sustainable Development Framework maakt het keuzeprocess op weg naar duurzaam ondernemen inzichtelijk doordat ambities in het hoger onderwijs op het gebied van duurzame ontwikkeling geëxpliciteerd worden. Wageningen University heeft binnen dit project als één van de pilot studies gediend. In dezelfde periode, maar onafhankelijk van dit Wetenschapswinkel project zijn binnen Wageningen University werkgroepen opgericht met als doel een plan van aanpak te formuleren om de door het RvB geformuleerde ambitieniveau te halen. De Raad van Bestuur heeft in de notitie duurzaamheid de ambitie ‘voorloper’ uitgesproken rondom onderwijs & onderzoek, energie, bouw, mobiliteit, inkoop, afval en catering. In dit project zijn bovenstaande thema’s voorzien van meetbare voorbeeld criteria. Het idee achter het SDF is dat er binnen het hoger onderwijs teams gevormd worden die de ontwikkelde criteria gaan monitoren en zonedig aanpassen.

4.2 Ambitieniveaus

Wageningen University hanteert in haar notitie “Duurzaamheid” de volgende definities per ambitieniveau.

Op het ambitieniveau *basis* geldt dat de bedrijfsvoering gericht is op het voldoen aan wet- en regelgeving. Er is geen ambitie om een voorbeeld functie te vervullen voor de omgeving.

Op het ambitieniveau *actief* geldt dat er aantoonbaar naar duurzamere alternatieven wordt gekeken en dat deze alternatieven in de besluitvorming worden meegenomen. Er is geen ambitie om een voorbeeld functie te vervullen voor de omgeving.

Op het ambitieniveau *voorlopen* geldt dat duurzaamheid integraal wordt opgepakt zowel intern als extern. Van alle besluiten is bekend wat de duurzaamheideffecten zijn waarna keuzes gemaakt worden binnen de randvoorwaarden van ‘proven technology’.

Op het ambitieniveau *innovatief* geldt dat duurzaamheid integraal wordt opgepakt zowel intern als extern. Intern vormt duurzaamheid een onderdeel van alle beleidsfacetten en is geïntegreerd binnen de driehoek onderwijs, onderzoek en bedrijfsvoering. Extern wordt een initiërende rol in het netwerk genomen om zo de impact van de onderwijssector te verbeteren. Er wordt zo nodig buiten de kaders van 'proven technology' gewerkt ook als daar risico's aan verbonden zijn.

Bron: Notitie Duurzaamheid Wageningen UR, 2009.

4.3 Sustainable Development Criteria

Onderstaande criteria zijn gebaseerd op de notitie Duurzaamheid Wageningen University, ACT-rapport 'How to green the Dutch University', Agentschap NL programma Duurzaam Inkopen, milieubeleidsplannen diverse hoger onderwijsinstellingen. Deze criteria lijken op dit moment relevante meetpunten. Monitoring of er aanpassingen van de criteria in de toekomst noodzakelijk zijn is essentieel.

Elke instelling binnen het hoger onderwijs vult zelfstandig het Sustainable Development Framework in. Onderstaand is een voorbeeld uitwerking van de verschillende ambitieniveaus rondom catering uitgewerkt. Het idee is dat hoger onderwijs instellingen hun ambitieniveaus formuleren en invullen.

Catering

	Basis	Actief	Voorloper	Innovatief
Eisen leveranciers duurzame inkoop	Catering wordt extern verzorgd, kosten zijn doorslaggevend	Catering wordt extern verzorgd, kosten zijn belangrijk	Er wordt gebruik gemaakt van de meest duurzame Catering bedrijven	Catering wordt intern verzorgd om een hoger duurzaamheid niveau te waarborgen
% duurzaam transport	Winst staat voorop	Winst staat voorop	Er wordt gezocht naar een balans tussen prijs en duurzame kwaliteit	Locale seizoensproducten & lokale producenten worden eerst benaderd
% biologisch assortiment	<5% is gecertificeerd biologisch	5 tot 20% is gecertificeerd biologisch	40% is gecertificeerd biologisch	>40% is gecertificeerd biologisch, promotie biologische voeding stakeholders
% duurzaam apparatuur	Het aspect duurzaamheid speelt geen rol	Het aspect duurzaamheid speelt mee zolang het kostenbesparend is	Vergelijkingen en afspraken met leveranciers over duurzaamheid aspecten	Vergelijkingen en afspraken met leveranciers over duurzaamheid aspecten

Energie

	Basis	Actief	Voorloper	Innovatief
Bron				
Gebruik				
Installaties				

Bouw

	Basis	Actief	Voorloper	Innovatief
Materiaal gebruik				
Energie gebruik				
Water gebruik				
Mobiliteit				
Milieu index				

Mobiliteit

	Basis	Actief	Voorloper	Innovatief
Aantal km woon-werk				
Dienstreizen				
Regelingen openbaar vervoer				
Fietsregelingen				
Toepassen CO ₂ compensatie regeling				

Inkoop

	Basis	Actief	voorloper	Innovatief
% duurzaam inkopen				
Selecteren duurzame leveranciers				
Marktverkenning duurzame oplossingen				
Commodity strategy development method				

Afval

	Basis	Actief	Voorloper	Innovatief
% gescheiden afval inzameling				
Stimuleren consumenten beperken afval				
Hergebruiken/recyclen				
Stimuleren producenten duurzame verwerking				

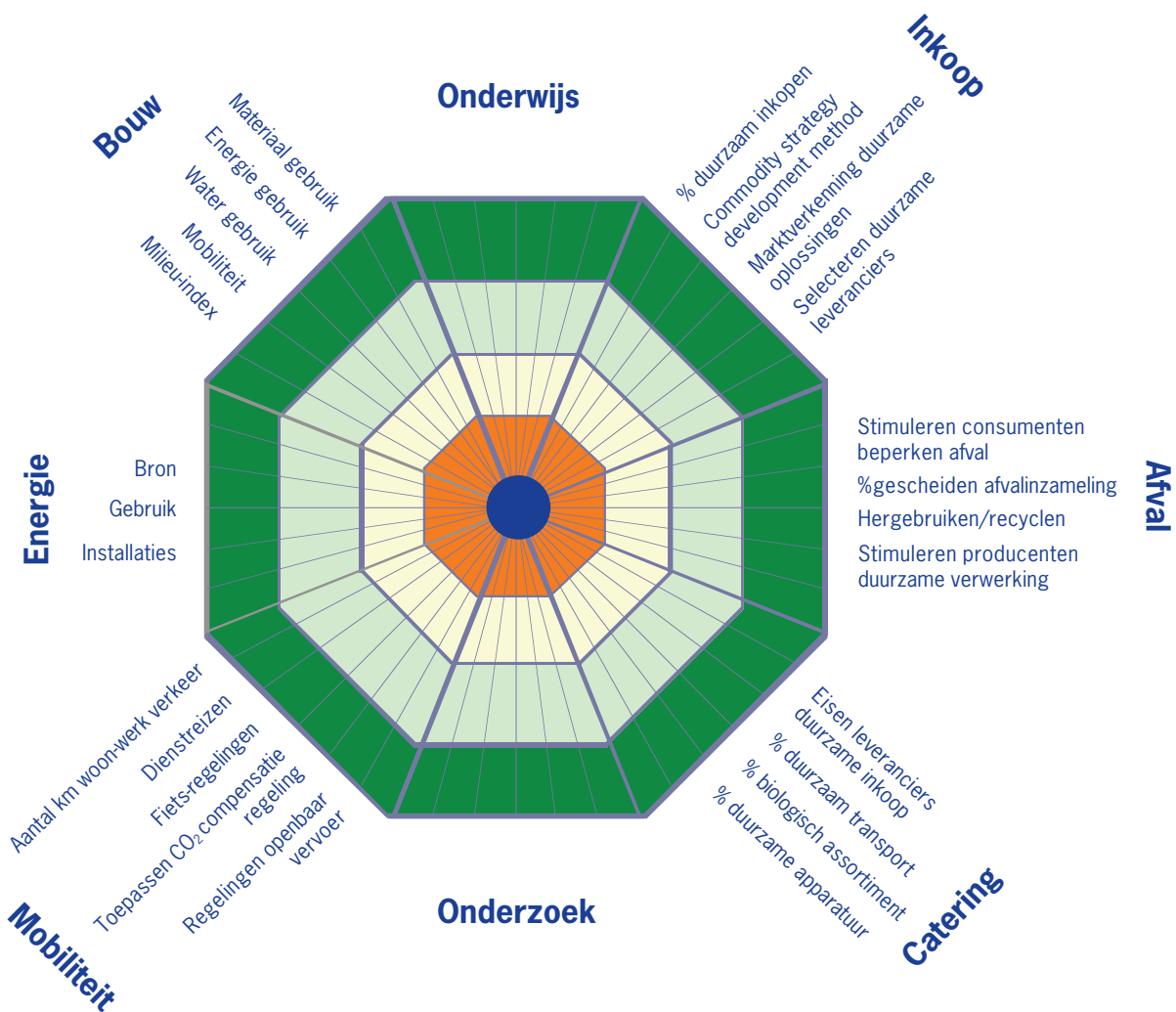
Onderwijs

	Basis	Actief	Voorloper	Innovatief

Onderzoek

	Basis	Actief	Voorloper	Innovatief

Onderstaand figuur visualiseert het Sustainable Development Framework:

4.4 Stappenplan Sustainable Development Framework

Het toepassen van het Sustainable Development Framework omvat de volgende stappen:

Stap 1 Intern Toetsen

- Aanwezigheid integrale duurzaamheidsvisie
- Aanwezigheid vastgestelde ambities, organisatie breed
- Aanwezigheid beleidsplannen (afvalscheiding etc.)
- Toegankelijkheid informatie
 1. kennis
 2. initiatieven
 3. activiteiten
 4. beleidsinformatie
 5. sleutelpersonen

Stap 2 Extern vergelijken met andere hogescholen en universiteiten

- Vastgestelde ambitieniveaus met bijbehorende criteria
- Best practices
- Duurzame informatie
 - kennis
 - initiatieven
 - activiteiten
 - beleidsinformatie

Stap 3 Intern & extern uitwisselen ontwikkelen duurzame initiatieven

- Participatie
 - Facilitair bedrijf
 - Studenten
 - Staf
- Communicatie
 - kennis
 - initiatieven
 - activiteiten
 - beleidsinformatie
- Organiseren individueel naar systeem
- Speerpunten intern benoemen

Stap 4 Initiatieven nemen

- Ambities vertalen naar activiteiten
- Ambitieniveaus opnieuw vaststellen
- Monitoring

4.5 Het 'Sustainable Development Framework' en duurzame ontwikkeling binnen hoger onderwijs

Morgen signaleert op het gebied van duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs twee probleemgebieden:

- Niet benutten van de volle potentie van studenten(participatie)
"Bij veel bestaande projecten gericht op verduurzaming van de universiteit is nog een gebrek aan samenwerking tussen de verschillende stakeholders, waardoor veel duurzame projecten vanuit studenten en vanuit de hoger onderwijsinstellingen in de marge blijven steken. Concrete duurzame projecten die voortkomen uit de campus community komen daarnaast zelden tot een toepassing op de eigen campus. Omdat voor toepassing juist een samenwerking nodig is tussen verschillende stakeholders die normaal niet samenwerken (management en facilitair, studenten en academisch personeel), is een toepassing op de eigen instelling niet voor de hand liggend. Terwijl dit juist een enorme kansrijke manier is om duurzame innovaties te communiceren en duurzame ontwikkeling te versnellen middels best practices. Het bijeen brengen van deze stakeholders en het creëren van synergie door de vaak zeer verschillende input kan dus een waardevolle bijdrage leveren aan een duurzamere campus."
- Onvoldoende uitwisseling van best practices
"Er is veel vraag naar duidelijke best practices die een leidraad voor duurzame innovaties kunnen zijn. De uitwisseling en landelijke profilering hiervan is nog onvoldoende. Het blijkt dat zowel studenten als medewerkers vaak niet goed op de hoogte zijn van duurzame initiatieven op andere onderwijsinstellingen, die als bewezen concept aansluiting kunnen vinden bij het beleid van de eigen organisatie. 'Morgen' heeft als studentennetwerk voor duurzame ontwikkeling een belangrijke rol als tussenpersoon voor landelijke uitwisseling van best practices, als brug van studenten naar universitaire en landelijke bestuurlijke organen. Samenwerking om bestaande expertise en ervaringen uit te wisselen en vanuit studentenperspectief een frisse kijk te geven op een duurzame onderwijsinstelling is hierbij van essentieel belang."

5 Strategieën en mogelijke rollen voor ‘Morgen’

Op basis van de resultaten van de probleemanalyse, de stakeholderanalyse, de pilot studies naar duurzaam inkopen binnen het hoger onderwijs en het ontwikkelde SDF zijn strategieën ontwikkeld die ‘Morgen’ kan toepassen om duurzame ontwikkeling binnen het hoger onderwijs te bevorderen. De verschillende strategieën zijn weergegeven in onderstaande tabel.

Resultaten	Metten & vergelijken	Leren & uitwisselen	Initiatieven nemen
Sustainable Development Framework	Gebruik framework stimuleren		
Netwerk opbouwen	Horizontale en verticale netwerken uitbouwen	Kennis uitwisseling bevorderen	Voorbeeld activiteiten organiseren
Innovatieve initiatieven			Aanjagen, faciliteren

5.1 Strategie: ‘Stimuleren gebruik Sustainable Development Framework’

Duurzame ontwikkeling is een dynamisch proces dat voortdurend aan verandering onderhevig is. Hierdoor is het belangrijk om de beschikking te hebben over een framework. Dit framework kan binnen het hoger onderwijs gebruikt worden om de gewenste ambitieniveaus op het gebied van duurzaam inkopen te vergelijken met het huidige inkoopproces. De meerwaarde van het framework is tweeledig, enerzijds wordt het huidige en wenselijke inkoopproces intern transparant en overzichtelijk gemaakt, anderzijds kunnen hogescholen en universiteiten elkaars ambitieniveaus bestuderen. Hierdoor kan het hoger onderwijs gebruik maken van elkaars expertise op het gebied van duurzame ontwikkeling. De rol van Morgen bestaat uit het stimuleren van het gebruik van het sustainable development framework voor intern gebruik én voor externe kennisuitwisseling tussen de verschillende organisatie binnen het hoger onderwijs. ‘Morgen’ zou hiervoor de verschillende lidorganisaties kunnen inzetten zoals bijvoorbeeld het Wageningen Environmental Platform, een onafhankelijke organisatie, bestaande uit studenten, stafmedewerkers en alumni, werkend aan een duurzame Wageningen University. Morgen zou de coördinatie van het gebruik van het sustainable development framework op zich kunnen nemen en tegelijkertijd een vraagbaak kunnen zijn voor vragen rondom de ambitieniveaus vanuit het hoger onderwijs op het gebied van duurzame ontwikkeling.

5.2 Strategie: ‘Horizontale en verticale netwerken uitbouwen’

Binnen het hoger onderwijs wordt de mate van duurzaam inkopen grotendeels bepaald door de individuele inkopers. Horizontale en verticale interactie tussen de verschillende afdelingen ontbreekt formeel en informeel. De netwerkstructuur van ‘Morgen’ is horizontaal sterk. Er zijn contacten met studenten van vrijwel alle duurzame organisaties binnen het hoger onderwijs. Een verticale netwerkstructuur ontbreekt volledig. ‘Morgen’ zou een verticale netwerkstructuur moeten opbouwen met behulp van studentenorganisaties die al bestaande verticale relaties hebben zoals bijvoorbeeld de duurzaamheidsplatforms binnen Van Hall Larenstein waarbij studenten en docenten zich samen inzetten om hun hogeschool te verduurzamen. Op deze manier kan ‘Morgen’ verticale verbindingen leggen om kennis uit te wisselen en/of stakeholder groepen samen te brengen op het gebied van duurzame ontwikkeling.

5.3 Strategie: ‘Kennisuitwisseling bevorderen’

Om kennis over duurzame ontwikkeling uit te kunnen wisselen is het nodig dat duurzame ontwikkeling zichtbaar wordt gemaakt voor alle stakeholder groepen binnen het hoger onderwijs. Uit de stakeholderanalyse blijkt echter dat duurzame ontwikkeling onvoldoende zichtbaar is binnen delen van het hoger onderwijs. Voorbeelden die door de verschillende stakeholders genoemd worden zijn over hoe duurzame ontwikkeling meer zichtbaar gemaakt kan worden zijn duurzame competenties opnemen in het curriculum, een prijsvraag koppelen aan een scriptie op het gebied van duurzame ontwikkeling en mogelijkheden bieden om afstudeervakken met als thema duurzame ontwikkeling binnen afdelingen van het facilitair bedrijf uit te voeren. Daarnaast is externe

kennisuitwisseling van belang omdat het een bron is voor; het opdoen van nieuwe kennis en het verkrijgen van toegang tot nieuwe netwerken en aanvullende expertise. Stageplaatsen gericht op het optimaliseren van organisaties richting duurzaamheid of uitwisseling van best practices tussen de verschillende hogescholen en universiteiten kunnen nieuwe impulsen geven voor verduurzaming binnen het hoger onderwijs.

Als het gaat om kennisuitwisseling is communicatie het sleutelbegrip. Zolang een organisatie niet helder communiceert over haar activiteiten op het gebied van duurzame ontwikkeling dan wordt er intern en extern gedacht dat duurzame ontwikkeling binnen deze organisatie geen rol speelt. Belangrijk is dat vanuit het management een overkoepelende visie wordt geformuleerd, welke initiatieven er genomen zijn, en om alle stakeholders te betrekken. Duurzame ontwikkeling is een proces waarbij alle stakeholders ervaring, vaardigheden of toegang tot netwerken hebben om een duurzame bijdrage te kunnen leveren. Deze individuele bijdragen zouden zichtbaar gemaakt moeten worden. Als een 'spin in het web' kan Morgen een kennisdoorgeefluik zijn, bijvoorbeeld door het coördineren van het gebruik van het Sustainable Development Framework. Daarnaast kan Morgen actief stage- en afstudeervoorstellen over duurzaamheid-thema's formuleren.

5.4 Strategie: 'Voorbeeldactiviteiten organiseren'

Het symposium 'Greening the Ivory Tower' dat 'Morgen' heeft georganiseerd in 2009 heeft laten zien dat het organiseren van voorbeeldactiviteiten één van de sterke kanten van 'Morgen' is. Het 'cookbook for the (sustainable) university' dat tijdens het symposium is gepresenteerd, geeft veertien voorbeelden van best practices die door Morgen zijn verzameld. Naar aanleiding van het symposium zijn binnen het hoger onderwijs verschillende initiatieven ontplooid over hoe het hoger onderwijs duurzamer gemaakt kan worden.

5.5 Strategie: 'Aanjagen, faciliteren'

Ook Morgen kan ambitieniveaus voor de eigen organisatie vaststellen. Hiertoe zou de resultaat tabel aan het begin van dit hoofdstuk 5 als uitgangspunt genomen kunnen worden. Hoe meer Morgen er in is geslaagd om door middel van aanjagen en faciliteren het gebruik van het Sustainable Development Framework te stimuleren, horizontale en verticale netwerken uit te bouwen, kennisuitwisseling te bevorderen en voorbeeld activiteiten te organiseren des te beter kan Morgen haar rol als facilitator van initiatieven rondom duurzame ontwikkeling uitvoeren.

Dankwoord

Dit rapport is een resultaat van een onderzoeksproject waar veel mensen aan hebben meegewerkt. Met het team van Morgen hebben we meerdere malen een sessie georganiseerd om samen te leren en te brainstormen over mogelijkheden en oplossingen. Anna Harnmeijer en Rosa Draaisma, bedankt voor jullie inspirerende feedback.

We willen ook de overige leden van de begeleidingscommissie bedanken. Dit zijn Bert Schutte, Eric van der Kruk en Gerard Straver. Jullie hebben ons perspectief op de inhoud van het project weten om te keren door inbreng vanuit jullie eigen visie op duurzame ontwikkeling binnen universiteiten en hogescholen.

Milou van Drunen bedankt voor je bijdrage aan dit project. We hebben bewondering voor je doorzettingsvermogen en eerlijkheid. Zonder jou hadden we nooit zo'n hoge respons gekregen op de survey.

Judith Santegoets en Alex van der Meer bedankt voor het afnemen van de interviews. We verwachten nog veel van jullie op het gebied van duurzame ontwikkeling.

Joris Fortuin bedanken we voor het meedenken tijdens het project.

Tot slot bedanken we alle experts die medewerking hebben verleend aan de interviews.

Keete Voerman
Astrid Hendriksen

Literatuur en andere bronnen

A.D. Cortese, The critical role of higher education in creating a sustainable future, planning for Higher Education, 2003

D. Ferrer-Balas et al, An International comparative análisis of sustainability transformation across seven universities, 2008

D. Ferrer-Balas, H. Buckland, M. de Mingo, Explorations on the University's role in society for sustainable development through a systems transition approach. Case-study of the Technical University of Catalonia, Journal of Cleaner Production, 2009

O. Hurtado, C. Hunte, Educating engineers in sustainable energy development: an interdisciplinary approach, International Journal of Engineering Education, 2007

P.R. Mulvihill, Endless paradox: environmentalism in transition, Futures, 2008

J.A. Rodriguez Diaz, Networks and the future: a new methodological approach to envision and create the network society of tomorrow, Futures, 2008

A.E.J. Wals, B. Jickling, Sustainability in higher education from doublethink and newspeak to critical thinking and meaningful learning, Higher Education Policy, 2002

A. Wiek, A.I. Walter, A transdisciplinary approach for formalized integrated planning and decision-making in complex systems, European Journal of Operational Research, 2008

Papers

E. de Bakker, H. Dagevos, G. Spaargaren, Duurzaam consumeren. Maatschappelijke context en mogelijkheden voor beleid, 2008

M.D. van Drunen, strategieën om de betrokkenheid van studenten op het gebied van duurzame ontwikkeling in het hoger onderwijs te verhogen. Afstudeerscriptie Fontys Hogescholen Management Economie en Recht, 2009

Duurzaamheidsscan 2008 Wageningen Universiteit en Researchcentrum, 2008

T. Molnar, A. Kovacs, W. Feng, Z. Jandova, T. Macyntire, "How to green the Dutch University?", ACT 2009.

A.E.J. Wals, The end of ESD... the beginning of transformative learning –emphasizing the E in ESD, 2006.

Notitie Duurzaamheid Wageningen UR, 2009

Diverse Milieubeleidsplannen Hoger Onderwijs

Internet

www.globalreporting.org

www.agentschapnl.nl

www.studentenvoormorgen.nl

Bijlage 1

MORGEN
Het studenteninitiatief
voor een duurzame
toekomst

WEP

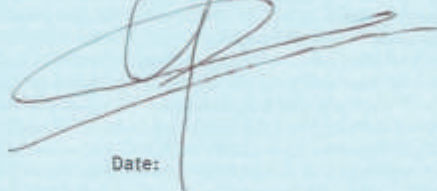
LETTER OF INTENT

Towards a sustainable culture at Dutch universities

Hereby, we – Minister Jacqueline Cramer (Minister of Housing, Spatial Planning and the Environment) and Mr. Aalt Dijkhuizen (Chairman of the Executive Board, Wageningen UR) – declare that we will put our effort in supporting a **sustainable culture** on all Dutch university campuses in the coming 10 years, and to start here at Wageningen University, with students as an essential actor for change.

We intend to follow up on this in a meeting together with relevant parties (e.g. VSNU, HBO-raad, Agentschap NL, LvDO) where details of this support (means, network, finances) can be elaborated and decided upon.

Minister Jacqueline Cramer

Date:

Place:

dr. A.A. (Aalt) Dijkhuizen

Date:

Place:

Supporting parties

Morgen – the Dutch student network for a sustainable future

WEP – Wageningen Environmental Platform

Bijlage 2

Onderzoek studenten

Welkom bij de enquête voor studenten in het hoger onderwijs. Het doel van deze enquête is om de betrokkenheid van studenten, gericht op het aspect duurzame ontwikkeling te achterhalen. Vul alle stellingen in en maak kans op een GRATIS FIETS!

Algemene vragen

Naam: _____

Leeftijd: _____

Geslacht: _____

Naam van je school: _____

Klas/jaargang: _____

Opleiding: _____

E-mailadres: _____

Vraag 1

Milieu bewust leven is voor 18 jaar en ouder

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 2

Hoge scholen hebben een grote invloed op mijn kijk over duurzame ontwikkeling

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 3

Wanneer ik een kleine financiële bijdrage kan leveren om mijn hoge school te helpen zich duurzaam te ontwikkelen doe ik dat

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 4

Duurzame producten zijn duurder, ik ben bereid om meer te betalen voor deze producten

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 5

De maatschappelijke relevantie van duurzame ontwikkeling is hoog

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 6

Ik lever graag een bijdrage om mijn hogeschool duurzaam te maken

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 7

Ecosystemen veranderen niet op langer termijn

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 8

Een beter milieu begint bij de overheid

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 9

In de politiek moet duurzame ontwikkeling hoger op de agenda komen

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 10

Een vervuild milieu beïnvloed het klimaat

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 11

Biologische producten zijn beter voor het milieu

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 12

Mijn hogeschool is een studentenvereniging gericht op duurzame ontwikkeling

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 13

Op school bestaat er de mogelijkheid je eigen initiatieven op duurzame ontwikkeling te delen met anderen

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 14

Vanuit mijn hogeschool wordt kenbaar gemaakt hoe belangrijk duurzame ontwikkeling is voor het onze toekomst

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 15

Duurzame ontwikkeling wordt geïntegreerd in het curriculum

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 16

Er is een duurzaam beleid op school aanwezig

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 17

Mijn hogeschool heeft een website dat duurzame ontwikkeling promoot

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 18

Op school kan er beter gecommuniceerd worden tussen docenten en studenten

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 19

Ik wil graag beslissingen nemen over duurzame ontwikkelingen op mijn hogeschool

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 20

Ik wil me graag aansluiten bij een studentenvereniging gericht op duurzame ontwikkeling

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 21

Ik help andere studenten graag bij een project gericht op duurzame ontwikkeling

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 22

Ik help liever mee aan duurzame projecten dan dat ik zelf initiatieven neem

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 23

Onderwerpen van duurzame ontwikkeling zijn hip en trendy

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 24

Mijn beeld over duurzame ontwikkeling is gevormd op mijn hogeschool

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 25

Werken voor een duurzame organisatie is stoffig en saai

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 26

Het werken voor een duurzame organisatie is inhoudelijk niet interessant

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 27

De werkzaamheden op het gebied van duurzame ontwikkelingen zijn zeer complex

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 28

De werkzaamheden over duurzame ontwikkeling zijn alleen gericht op het milieu

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 29

Bij de keuzes tussen een baan in het bedrijfsleven of een non profit organisatie, kies ik voor een non profit organisatie

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Vraag 30

Mijn beroepenveld hoeft geen maatschappelijke relevantie te hebben

- Eens
- Oneens
- Geen idee

Bedankt voor het invullen van deze enquête!

Wetenschapswinkel Wageningen UR

Wetenschapswinkel Wageningen UR

De Wetenschapswinkel is een onderdeel van Wageningen Universiteit en Researchcentrum. Allerlei maatschappelijke organisaties, actiegroepen of verenigingen kunnen hier terecht met een vraag of probleem op het werkkterrein van Wageningen UR.

Wetenschapswinkel Wageningen UR

Postbus 9101
6700 HB Wageningen
tel. (0317) 48 39 08
e-mail: wetenschapswinkel@wur.nl
www.wetenschapswinkel.wur.nl

25 jaar

science for society